Карел Чапек

Сорочки

Перекладач: Юрій Лісняк

Джерело: З книги: Чапек К. Війна з саламандрами. Роман. Мати. П'єса. Оповідання.— К.:Дніпро, 1978

Хоч як намагався він думати про зовсім інші, безмірно важливіші речі, до нього невідчепно верталася прикра думка: служниця обкрадає його. Стільки років вона в нього прослужила, і він уже звик не дбати про своє майно. Знав, що в комоді лежить білизна: вранці висунеш шухляду й береш свіжу сорочку. Час від часу — він і не пам'ятав, як часто це бувало — Йоганка показує йому зношену сорочку: мовляв, уже всі такі, треба нові купувати, пане. Гаразд — він іде до першої-ліпшої крамниці й купує шість сорочок, невиразно пригадуючи, що так недавно вже купив щось. "Які тепер товари погані", — думає. А ще ж скільки всякої всячини треба мати, хоч ти й удівець: комірці, краватки, костюми, черевики, мило... Усе це треба час від часу підкуповувати, але на старій людині все чогось відразу старіє, чи бозна-що з ним робиться: раз по раз купуєш щось нове, а відчини шафу — і там теліпається кілька приношених, вигорілих костюмів: не добереш, коли їх і пошито. Та дарма, зате не треба нічим клопотатись: Йоганка про все подумає.

І ось аж тепер, через стільки років, він здогадався, що його весь час обкрадають. Вийшло це так: уранці він одержав запрошення на банкет. Господи, він цілі роки ніде не бував; у нього так мало знайомих, що це несподіване запрошення зовсім збентежило його. Він і зрадів страшенно, і злякався. Насамперед кинувся до комода; чи є в нього пристойна сорочка? Вийняв із шухляди всі, але серед них не було жодної не витертої на манжетах чи манишці. Тоді він покликав Йоганку й спитав, чи не знайдеться де в неї кращої сорочки.

Йоганка ковтнула слину, помовчала трохи, а тоді твердо сказала, що вже час купувати нові, бо їй уже несила лагодити, все таке благеньке, аж світиться... Він, правда, невиразно пам'ятав, ніби недавно купував щось, але не мав певності, тож змовчав і почав одягатися, щоб піти до крамниці. Заразом він почав "наводити лад" у кишенях — повиймав усі старі папірці, щоб сховати їх чи повикидати. І серед них знайшов останній рахунок за сорочки: заплачено такого й такого числа. Всього півтора місяця тому. Півтора місяця тому куплено шість сорочок. Ось що він відкрив!

Він уже не пішов купувати сорочки, а став ходити по кімнаті й думати. Перебирав у пам'яті всі роки, прожиті в самоті; після смерті дружини Йоганка була йому за господиню, і в нього ніколи, ані на мить не виникла підозра чи недовіра; але тепер йому аж серце стислось: адже його весь цей час обкрадали! Він розглядівся довкола себе, і хоч не міг сказати, чого саме бракує, але враз побачив, яка тут пустка. Спробував пригадати, як було в кімнаті колись: більше речей, більше затишку, більше інтимності... Стривожений, він відчинив шафу, де на пам'ять про дружину лежали її речі: вбрання, білизна... Там лежало кілька старих одежин, і від них війнуло давниною. Господи, де ж поділося все, що лишилось по небіжчиці?

Він зачинив шафу й став силувати себе думати про інше — наприклад, про банкет увечері. Але спогад про минулі літа був невідчепний. Тепер вони здавалися ще самотнішими, прикрішими, убогішими, ніж були. Наче хтось пограбував його минуле, і від нього тепер віяло тугою й порожнечею. А він же часом бував тоді й задоволений, немов заколисаний у дрімоту; але тепер він з жахом згадував ту дрімоту осамотненої людини, в якої чужі руки викрадають навіть подушку з-під голови; і його пойняла така туга, якої він не відчував від того дня... від того дня, коли вернувся з похорону. Враз його охопило почуття, що він старий і безсилий, що життя було занадто жорстоке до нього.

Одного він ніяк не міг зрозуміти: нащо вона крала його речі? Навіщо вони їй здалися? "А... — раптом пригадав він із злісним задоволенням. — Авжеж, так воно й є. У неї десь є небіж, і вона його любить до нестями. Чи ж не доводилось мені безліч разів вислухувати її просторікання про те чудо? Авжеж, вона навіть фотографію його мені показувала: кучерявий чуб, кирпатий ніс і якісь дивовижно нахабні вусики; а вона тоді аж сльозу пустила з гордості й розчулення. То ось куди пливе все моє!" — сказав він собі. Його охопила страшенна лють; він вибіг на кухню, налаяв Йоганку клятою бабегою й утік назад до кімнати, а вона перелякано вирячила вслід йому сльозаві, банькаті, як у старої овечки, очі.

Того дня він уже з нею не розмовляв; вона ображено зітхала й жбурляла все, що трапляло їй у руки, бо ніяк не могла зрозуміти, що сталося. По обіді він почав ревізувати всі шухляди й шафи, і йому відкрилося справжнє страхіття. Він пригадував то ту, то ту річ, яка колись була в нього, деякі родинні реліквії, що тепер здавались йому надзвичайно цінними. А тепер із них не лишилось нічого, нічогісінько. Наче після пожежі! Він мало не плакав із злості й безпорадності.

Засапаний, запорошений, сидів він серед повисовуваних шухляд і держав у руці єдину вцілілу реліквію: гаптований бісером дірявий батьків гаманець. Скільки ж років мусила вона красти, поки спустошила все! Він нетямився з люті; якби вона тепер нагодилася, він би вдарив її в обличчя. "Що мені з нею зробити? —питав він себе, аж тремтячи. — Вигнати негайно? Заявити в поліцію? Але ж хто мені завтра зварить їсти? Піду в ресторан, — вирішив він. — Але хто мені нагріє води й витопить грубку?" Як лиш міг, відганяв цю турботу. "Завтра придумаю, — заспокоював він себе, — щось знайдеться, невже я від неї залежу?" І все ж це гнітило його більше, ніж він собі признавався. Тільки свідомість кривди й необхідності відплати за неї давала йому якусь відвагу.

Коли смеркло, він уже настільки взяв себе в руки, що вийшов на кухню, сказав Йоганці байдужим голосом: "Сходіть туди й туди", — і дав їй якесь негайне доручення — складне й не дуже правдоподібне; він

довго сушив голову, поки його придумав. Йоганка не сказала нічого й з міною нещасної жертви стала збиратися. Врешті за нею клацнув замок, і він лишився сам. Серце його калатало, коли він навшпиньки підійшов до кухонних дверей; уже поклавши руку на клямку, він знов завагався, його охопив жахливий сором. Ні, він нізащо не наважиться відчинити її шафу... Наче злодій! Та вже коли він хотів облишити задумане, все вийшло якось само собою: він відчинив двері і ввійшов.

Кухня аж сяяла чистотою. Ось Йоганчина шафа, але вона ж замкнена, а ключа нема. Аж тепер він по-справжньому наважився й спробував відчинити шафу кухонним ножем, але тільки подряпав. Обшукав усі шухлядки, перепробував усі свої ключі, морочився, аж нетямлячись, із півгодини, поки врешті виявив, що шафа взагалі не замкнена і що її можна відчинити гачком для черевиків.

На поличках лежала гарно випрасувана, рівненько поскладана білизна. І якраз зверху — шість нових сорочок, ще обв'язаних блакитною стьожкою з крамниці. В картонній коробочці — дружинина брошка з темним аметистом, батькові перламутрові запонки, портрет матері, мальований на слоновій кістці — господи, й на це понадилась! Він став виймати з шафи все, що там було; знайшов свої шкарпетки й комірці, коробку мила, зубні щітки, старомодну атласну жилетку, наволочки, старий офіцерський пістолет, прокурений і ні на що не придатний янтарний мундштук. То вже були тільки залишки його добра; більша частина, очевидно, давно помандрувала до кучерявого небожа. Гнівний запал минувся, лишився тільки сповнений смутку докір: "Так ось воно як! Йоганко, Йоганко, за що ж ви так зі мною?.."

Він переніс до своєї кімнати річ за річчю й порозкладав на столі; вийшла ціла виставка всякої всячини. Те, що було Йоганчине, він повкидав назад до шафи в кухні; навіть хотів поскладати рівненько, але тільки спробував невміло — й покинув, лишивши шафу розчиненою, мов після грабунку. А потім його взяв страх, що Йоганка скоро вернеться й доведеться серйозно говорити з нею... Це сповнило його такою нехіттю, що він почав квапливо одягатися. "Скажу завтра — чи не однаково... На

сьогодні з неї вистачить: вона ж побачить, що я вже все знаю". Він надів одну з нових сорочок; вона була цупка, наче паперова, і він ніяк не міг застебнути комірець. А Йоганка ось-ось мала вернутися.

Він хутенько натяг стару сорочку, не зважаючи вже на те, яка вона виношена, і, тільки-но одягшись, крадькома вислизнув з дому, мов злодій. Цілу годину тинявся він вулицями під дощем, бо йти на банкет було ще рано. На банкеті йому було самотньо; він пробував по-дружньому заговорити з давніми знайомими, але нічого не виходило: минулі літа ніби муром розгороджували їх, і вони ледве розуміли один одного! Але він ні на кого не ображався; став осторонь, трохи очманілий від світла й гомону, і всміхався... аж раптом його знову охопив ляк: "Боже, який у мене вигляд! Манжети вистріпані, ось на фраку плями, а черевики які, господи!" Ладний провалитися крізь землю, він став оглядатися; але кругом були сліпучо-білі манишки. Ох, якби непомітно зникнути... Йому було страшно, що всі зразу повитріщаються на нього, тільки-но він ступне до дверей. Аж спітнілий від хвилювання, він, удаючи, ніби стоїть нерухомо, помаленьку пересувався до виходу. Ось до нього підійшов і заговорив давній знайомий, товариш по гімназії. Цього ще бракувало! Він відповідав плутано, неуважно, мало не образив його; а коли знову лишився сам, з полегкістю перевів дух і зміряв очима, чи далеко ще до дверей. Нарешті якось вислизнув і подався додому; ще не було й дванадцятої години.

Дорогою йому знов згадалася Йоганка. Збуджений швидкою ходою, він почав придумувати, що скаже їй. З надзвичайною легкістю народжувалися в голові довгі, енергійні, сповнені гідності речення — ціла промова, в якій був суворий осуд, але закінчувалась вона доброзичливо. Так, доброзичливо, бо врешті він їй пробачить. Не вижене її зі служби. Йоганка плакатиме й проситиметься, обіцятиме виправитись, а він вислухає її мовчки, незворушно, але врешті поважно скаже: "Йоганко, я дам вам нагоду відпокутувати свою невдячність; будьте чесна й вірна, більше нічого я від вас не вимагаю. Я старий чоловік і не хочу бути жорстоким".

Його так захопили ці думки, що він і незчувся, як дійшов додому й відімкнув двері. На кухні ще світилося. Він зазирнув туди крізь завіску на дверях — і сторопів. Що це таке? Йоганка, вся червона, спухла від плачу, бігає по кухні й кидає свої речі у валізу. Він був приголомшений. Нащо ця валіза? Він пройшов до своєї кімнати навшпиньки, спантеличений, пригнічений, прибитий. Невже Йоганка йде геть?

Ось на столі лежать усі ті речі, що вона в нього накрала. Він доторкнувся до них, але вони вже нітрохи не тішили його. "Ага, — подумав він,— Йоганка побачила, що я вже все знаю, вирішила, що я її негайно прожену, і тому вже складається. Гаразд, хай думає так... до ранку, і це буде їй кара. Аж уранці я поговорю з нею. Але, може... може, вона ще сьогодні прийде перепрошувати! Плакатиме, на коліна впаде... Гаразд, Йоганко, я не хочу бути жорстоким: можете залишитися".

Не скидаючи фрака, він сів і став чекати. В домі було вже тихо, зовсім тихо; він чув із кухні кожен Йоганчин крок. Ось вона люто грюкнула віком валізи... І знов тиша. Що це? Він перелякано схопився й прислухався. Протягле, жахливе, просто-таки нелюдське виття. Ось воно розсипалося на дрібне істеричне хлипання. Гупнули об підлогу коліна, почувся тоненький стогін. Йоганка плаче. Він, правда, чекав чогось — але ж не такого. Він стояв, слухаючи, що робиться за стіною, в кухні, і серце його калатало. Та чути було тільки плач. Ось зараз Йоганка отямиться й прийде проситися.

Він почав ходити по кімнаті, силкуючись вернути собі певність; але Йоганка не йшла. Час від часу він зупинявся, прислухаючись. А плач не стихав, протяглий і монотонний, ніби виття. Його вжахнув такий страшний розпач. "Зараз піду до неї, — вирішив він, — і скажу тільки: "Гаразд, запам'ятайте собі, Йоганко, і більш не плачте. Я вам пробачу, якщо надалі будете чесна".

І раптом почулася швидка хода, розчинилися двері, на порозі стала Йоганка, стоїть і виє; на її опухле від плачу обличчя страшно дивитися.

— Йоганко, — видушив він із себе.

— Оце... оце таке... я в вас заслужила, — кричить служниця. — Такої дяки діждала... Як із злодійкою... Отака ганьба!

— Але ж, Йоганко! — зі страхом вигукнув він. — Ви ж узяли в мене оце все, бачите? Хіба неправда? Взяли чи ні?

Та Йоганка не чує.

— Як мені це терпіти!.. Такий сором! Обшукують шафу... ніби... якійсь... циганці! Отак мене зганьбити... мене!.. Хіба можна так робити... Яке ви маєте право... ображати... Я такого зроду... зроду не сподівалась! Чи я злодійка? Я, я злодійка? — вигукувала вона з пекучим болем. — Я? З такої родини! Не чекала я цього... і не заслужила!

— Але ж... Йоганко! — сказав він приголомшено. — Майте ж розум. Як ці речі попали до вашої шафи? Це все ваше чи моє? Кажіть, це ваше?

— Не хочу нічого слухати! — схлипувала Йоганка. — Господи, яка ганьба!.. Наче я... злодійка якась!.. Шафу обшукувати... Зараз, зараз іду від вас! — вигукнула вона в страшному збудженні. — Й до ранку не зостануся! Ні... ні...

— Але ж я не хочу вас виганяти! — збентежено заперечив він. — Зоставайтесь у мене, Йоганко. Сталося — сталося, буває й гірше... Адже я й не сказав вам нічого. Тож не плачте!

— Найміть собі іншу, — душиться слізьми Йоганка. — Я тут і до ранку не зостануся!.. Чи я ... собака... щоб усе терпіти!.. Ні, не зостануся, — розпачливо вереснула вона, — хоч тисячі мені обіцяйте! Краще під тином ночувати...

— Та чому ж, Йоганко, — безпорадно захищався він. — Чи я вас так скривдив? Не відмагатиметеся ж ви...

— Ні, не скривдили! — кричить Йоганка ще розпачливіше. — Це не кривда... обшукувати шафу... мов у злодійки! Це нічого... Це я маю стерпіти... Так мене ще ніхто не ганьбив... Чи я... хвойда яка! — заридала вона конвульсивно й вибігла, грюкнувши дверима.

Він стояв остовпілий. Замість каяття — отаке! Що ж це робиться? Крала без сорому — це, бач, нічого, але її образило, що він про все дізнався; бути злодійкою вона не соромиться, але її страшенно мучить те, що її вважають злодійкою... Чи вона сповна розуму?

Та помалу йому ставало все більше й більше шкода її. "От бач, — казав він собі, — у кожної людини є своє слабке місце, і нічим не образиш її так, як тим, що відкриєш його. Ох, яка безмежна моральна вразливість у винної людини! Яка вона слабка душевно в своїх гріхах! Зачепи приховане в ній зло, і що почуєш? Крик болю й образи! Невже ти не бачиш, що, бажаючи засудити винного, засуджуєш ображеного?"

Із кухні чути було плач, приглушений ковдрою. Він хотів увійти, але двері були замкнені. Стоячи під дверима, він довго умовляв Йоганку, сварив, заспокоював, але відповіддю було тільки ридання, дедалі бурхливіше й голосніше. Він вернувся до своєї кімнати, пригнічений безсилим жалем. На столі ще лежали накрадені речі — гарні нові сорочки, купа білизни, родинні пам'ятки і ще бозна-що. Він торкнув їх пальцем, але від того доторку тільки тяжчі стали смуток і самотність.